

OTTO DUCHÁČEK

K OTÁZCE SYSTÉMU VE VÝZNAMOSLOVÍ SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATELEM K ROMANISTICKÉMU MATERIÁLU

I.

Sémantika je jedna z nejmladších a nejméně zpracovaných linguistických disciplín, ale zájem o význam slov a jejich poměr k označovaným věcem byl značný již u starších sofistů v Řecku v 5. století před naším letopočtem. Tehdy vznikl po staletí trvajícím spor, zda jsou slova přirozeným výrazem označovaných bytostí a věcí (jako soudil na př. Aristoteles) nebo jejich dohodnutým označením (Demokritos).

Jak tomu bylo při vzniku řeči, je problém neřešitelný. Lze jen konstatovat, že ve všech jazycích — a to v jejich současné i v nejstarší známé formě — lze nalézt jak slova znaková (na př. *stůl, kůň*), tak i popisná, která o označené bytosti či věci něco konkrétního konstatují (na př. *zpěvák* je někdo, kdo umí *zpívat*; *červenka* je pták s *červeným* peřím nebo také nemoc způsobující u vepřů *zčervenání* kůže; na *loží* i *lehátku* se *leží*). Je samozřejmé, že se slova popisná mohou časem stát znakovými, na př. *světnice* (původně označení místnosti *světlé*).

Při uvažování o souvislosti slov a pojmy si již Demokritos všiml, že tentýž pojem může být vyjádřen několika slovy a naopak jediné slovo může vyjadřovat několik pojmů.

Aristoteles rozlišuje slova, která mají svůj vlastní význam (jména a slovesa) od slov, která ho nemají (spojky).

Proklos (v 5. st. po n. l.) si všimá již i významových změn, a to posunu, metafory a rozšíření významu.

Řeční a římské gramatikové si jich všimáli jako řečnických a básnických prostředků, t. zv. tropů, a nakonec jich rozeznávali čtrnáct: metafora, metonymie, synekdocha, antonomase (na př. *Otec vlasti* na označení Karla IV.), katachrese, onomatopoeia, metalepse (náhrada slovem označujícím to, co předchází nebo následuje), epitheton, alegorie, jinotaj, ironie, perifráze, hyperbola a hyperbasis (porušení přirozeného slovosledu). Jak patrně, patřily k tropům i jiné jevy než významové změny a o nějakém třídění nelze vůbec mluvit. O utřídění významových změn se dějí pokusy až v nové době.

Počátek novodobého bádání o významu slov lze spatřovat ve spise „An Essay Concerning Human Understanding“ z r. 1660, jehož autorem je John Locke.

Základ k samostatné nauce o významu slov však položil až kolem r. 1825 Christian C. Reisig ve svých přednáškách o latinské gramatice. Tuto novou část mluvnice nazval semasiologií a zařadil ji mezi tvarosloví a skladbu. Tam ji klade i H. Suchier v *Gröbroyer Grundriss der romanischen Philologie* (I, 1888, 561 n.) a Kr. Nyrop ve své *Grammaire historique de la langue française* (IV. díl: *Sémantique*, 1913). Naproti tomu Simonyi ve své *Die ungarische Sprache* (1907) ji umísťuje na začátek nauky o slově a J. Marouzeau v *La linguistique* (1921) na její konec. Toto řazení považují za nejlogičtější a rozhodl jsem se pro ně ve své mluvnici francouzštiny [Francouzská mluvnice (Praha, SPN 1957)].

Reisigovy přednášky o významosloví vydal v Berlíně jeho žák F. Heerdegen až r. 1890 pod názvem *Semasiologie oder Bedeutungslehre*. Významové změny tu jsou děleny na synekdochu, metonymii, metaforu, přechod pojetí předmětného v podmětné (u sloves), přechod z oblasti prostorové do časové (ubi?) a modifikaci významu předložkou. Heerdegen k Reisigově semasiologii připojil své vlastní *Grundzüge der Bedeutungslehre*, v nichž dělí významové změny na zúžení, přenesení významu a posun významu.

V té době (1890) byly však již známy také jiné spisy o významosloví. R. 1856 vyšlo v Londýně od R. Ch. Trenché *On the Study of Words* a v letech osmdesátých byla vydávána jedna významoslovná práce za druhou. R. 1881 vyšly v Erlangen Heerdegenovy *Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie*. R. 1883 podal H. Lehmann v Göttingen dissertaci *Über*

den Bedeutungswandel im Französischen. R. 1886 vzbudil A. Darmesteter velkou pozornost svým spisem *La vie des mots*, o němž ještě promluvíme. R. 1887 vyšel v Lipsku Mühlfeldův *Abriss der französischen Rhetorik und Bedeutungslehre* a v Bukurešti *Incarcere* asupra semasiologiei limbei române od L. Saineanu. R. 1888 vydává v Lipsku M. Hecht *Die griechische Bedeutungslehre* a v Paříži E. Littré *Pathologie verbale*, kde významové změny prohlašuje za porušení logického myšlení. R. 1890 byl v Lipsku uveřejněn spis G. Franze *Über den Bedeutungswandel lateinischer Wörter im Französischen*.

Pro jasnost považují nyní za nutné, stručně nastínit obsah a charakterisovat náplň děl, jež jsou mezníky ve vývoji významosloví (Darmesteter, Bréal, Nyrop, Wundt, Carnoy, Stern) a podrobněji promluvit o nejnovějších pracích, jež jsou u nás ještě těžce dostupné (Guiraud, Kronasser, Ullmann, Gamillscheg).

A. Darmesteter dělí ve zmíněné *Vie des mots* (Paris 1886) významové změny na synekdochu (k ní řadí i rozšiřování, zužování a elipsu), metonymii (dělí ji na záměnu příčiny a následku, nádoby a obsahu, místa a výrobku, symbolu a označení věci, abstrakta a konkréta), metaforu a změny komplexní (irradiace a řetěz změn). — Konstatuje, že změna slova může být způsobena větným kontextem nebo tvarovou podobností s jiným slovem. — K synonymům počítá neprávem slova vzniklá odvozováním (*porter* — *apporter*), zdvojením (*plier* — *plyer*) nebo dvojným přejetím z latiny (*table* — *tôle*). — Značně přeceňuje vliv původního významu. Na svou dobu to byla práce znamenitá, a protože byla nadto psána srozumitelně a zajímavě, měla neobyčejný úspěch (r. 1936 vyšlo již 19. vydání) a veliký ohlas u mnohých linguistů, kteří podle ní napsali podobná díla:

Kr. Nyrop, *Ordenes Liv — Vogtův překlad Das Leben der Wörter* vyšel v Lipsku r. 1903, E. Stern, *Das Leben der Wörter* (Praha 1904), Müller-Fraureuth, *Aus der Welt der Wörter* (Halle 1904), G. Paris, *La vie des mots* (Paris 1909), J. Dvořáček, *Ze života slov* (Praha 1920), R. Thomasson, *Naissance et vicissitudes de 300 mots et locutions* (Paris 1935), A. Dauzat, *Voyage à travers des mots* (Paris 1947), M. Schöne, *Vie et mort des mots* (Paris 1948).

O další rozvoj významosloví se zasloužil M. Bréal, tvůrce názvu „sémantika“ svým spisem *Essai de sémantique* (Paris 1897), jenž je předčasným pokusem o systemisování sémantických jevů. V 1. části se pokouší o stanovení „intelektuálních“ zákonů řeči (v přeměně jazyka syntetického v analytický spatřuje „loi de spécialité“, ve významovém rozruznění synonym „loi de répartition“ a sleduje, jak jsou vyjadřovány určité funkce (na př. funkce pádů a středního rodu) a jak zanikají a vznikají různé formy. — Nejdůležitější je druhá část, v níž studuje významové změny a dělí je na zúžení, rozšíření, metaforu a zkonkretnění. Vedle toho jedná o mnohoznačnosti, elipse, složených slovech a pojmenování. — V 3. části sleduje vývoj skladby a gramatických kategorií, vliv větné souvislosti na význam slov, logiku řeči a subjektivní prvky ve vyprávění. Mluví o čistotě jazyka, o dějinách slov, o vzniku slovesa a časování atd. — Již tento letmý přehled nejdůležitějších ze studovaných otázek dosvědčuje, že jde jen o tříšť mnoha různorodých, a to nejen sémantických problémů. Leccos tu chybí, mnohé je zbytečné a do systému má Bréal daleko, ale další krok kupředu byl učiněn.

Značný pokrok ve znalosti významosloví dokazuje *Sémantique* Kr. Nyropa, jež tvoří 4. díl jeho *Grammaire historique de la langue française* (Copenhague 1913). Shrnuje přehledně vše, co do té doby bylo poznáno (do značné míry i přímo autorem samým) v oboru sémantiky. První díl jedná o významu slov se týká významosloví synchronického. Diachronickému je věnováno všech zbývajících 9 dílů. Je to vlastně soubor samostatných pojednání materiálově velmi bohatých a zajímavě podaných. Nyrop v nich postupně pojednává o příčinách významových změn, o změnách způsobených afektivností, o zúžení a rozšíření významu, o metafoře, eufemismu a asimilaci (sem řadí lidovou etymologii, atrakci, slovní hříčky, vtipy atd.), o zobecňování vlastních jmen a o poměru slova k označované věci (slova znaková, popisná atd.). Je to kniha na svou dobu významající, ale přece lze autoru vytknout, že se nepokusil o vytvoření systému a že jedná odtrženě o jevech vzájemně si blízkých (eventuálně právě protichůdných), na př. o eufemismu v dílu sedmém, kdežto o dysfemismu a ironii až v desátém. Do prvního dílu (o významu slov) měly být zařazeny některé partie dílu třetího (afektivní zbarvení slov), čtvrtého (dělení slov na konkréta a abstrakta) a desátého (druhy slov a jejich významy a j.). Nedostatky třídění vyplývají zvláště z toho, že autor ještě nedospěl k rozlišení významosloví na statické a dynamické.

W. Wundt nastoupil zcela novou cestu ve své *Völkerpsychologie: Sprache* (Leipzig, A. Kröner 1921—1922), kde se snaží vysvětlit významové změny psychologicky (2. díl, str. 460—630). Dělí je na obecné, jež jsou neuvědomělé, a individuální, které jsou úmyslné. Obecné rozděluje na assimilativní, komplikativní a asociativní. Assimilativní vznikají tím

že nové vjemy vybaví starší a splývají s nimi. Přitom může být dominantní představa konstantní (*przed d'une montagne*) nebo se mění, a to buď vlivem kontextu (*umění a příroda, umění a věda, umění a řemeslo, umění a fušerství*) nebo vlivem vnějších faktorů (*arriver*). U komplikativních změn jde o přechod do jiné sféry (synesthesie, abstraktnění). Zvláště pojednává o vlivu afektu. K asociativním změnám počítá změny způsobené větným kontextem (*universitas scholarium — universitas; pas, rien... se stávají negativními*) a vnějšími okolnostmi (*vivenda „potraviny“ — viande „maso“*). K individuálním významovým změnám řadí pojmenování podle singulárních asociací (*lunettes podle lune*), užití vlastního jména v obecném významu a metaforu. — Wundtova koncepce našla četné obdivovatele a následovatele, ale i kritiky a odpůrcy. Její nespornou zásluhou je, že přemýšla od pouhého třídění k výkladu jevů a jejich analysování. Problematické však je dělení na změny obecné a individuální, jakož i naprosté odmítání logického třídění (byť i jen v rámci členění psychologického), čímž je způsobena značná nepřehlednost.

První vážný pokus o vytvoření skutečného systému v sémantice učinil A. Carnoy svým dílem *La science du mot* (Louvain, Editions „Universitas“ 1927). Úvodem pojednává o využití symbolů v řeči, o intelektuálním substrátu slov, o trojí stránce významu, o asociacích, o odborných řečech a argotu. — Významové změny dělí na podvědomé, jež se uskutečňují postupně, a uvědomělé, při nichž se slovo nahrazuje jiným dynamičtějším. Podvědomé změny rozdělují na jednoduché (posun, irradie, rozšíření a zúžení) a složité, k nimž počítá antisemii (antonymita, vznik dublet, významové rozlišení synonym), homosemii (atrakce, homonymita, kontaminace, lidová etymologie, kalky) a sysemii (změny způsobené vlivem větné souvislosti, brachysemie, elipsa, ztráta významu). — Změny uvědomělé dělí na evokující (metafora), hodnotící (eufemismus, dysfemismus, zlepšení, zhoršení) a kvantitativní (přehánění, zjemnění, ironie, slovní hříčky). Carnoy tedy vytvořil celkem dobře promyšlený a uvážený systém, ale lze mu vytknout, že: 1. nevěnoval pozornost vlivům mimojazykovým, 2. třídí až příliš podrobně, takže dochází k atomické roztržitosti (z uvedeného přehledu to ovšem není patrné), 3. v detailech je jeho třídění problematické, 4. novátorská terminologie místy ztěžuje pochopení zvláště těm, kteří neznají řečtinu (proto se při vši své logičnosti neujala).

Dalším originálním pokusem o třídění významových změn je dílo G. Sterna *Meaning and Changes of Meaning* (Göteborg 1931). Významové změny dělí Stern na vnější, spočívající ve změně věci při udržení jejího názvu, a linguistické. K těm patří: 1. změna tvaru slova, a to brachysemií, elipsou nebo analogií, jež může být kombinativní (odvozování a skládání slov a flexe), korelativní (synonymita a sémantické kalky) nebo fonetická (tvarová atrakce a lidová etymologie), 2. změna významu slova, vznikající jednak při skládání a odvozování slov, jednak při vědomém i podvědomém přenášení pojmenování na věci či bytosti jiné, a to na základě podobnosti (list papíru) nebo shody funkce (dno řeky) či místa (pata hory); semí řadí vedle metafory ještě hyperbolu, litotes, eufemismus a ironii; 3. změny subjektivního vztahu mezi slovem a mluvčím, jež se dělí na permutaci (metonymie a synekdocha) a adekvaci (metonymie kombinovaná s posunem: [*lovecký*] roh). — Sternovo dílo je podnětné, ukázalo nové cesty a možnosti, ale ovšem gtěží lze souhlasit se zařazováním skládání a odvozování slov i flexe do sémantiky a vidět v nich změnu tvaru i významu slov. Nelze též souhlasit s omezením změn způsobených vnějšími faktory na udržení názvu při změně věci a také proti třídění a terminologii jsou možné různé námítky.

II.

V posledních letech se znovu neobyčejně zvětšil zájem o sémantické problémy a důsledkem toho jsou nové pokusy o souborné zpracování významosloví. Je na nich samozřejmě patrný veliký pokrok proti průkopnickým pracím, o nichž jsme právě pojednali. Jsou jim sice v nejednom směru poplatné, na př. Gamillschegovo i Kronasserovo dílo (viz níže) nese pečeť psychologie Wundtovy a obě Ullmannovy sémantiky byly ovlivněny Sternem a Saussurem, ale ve všech se jeví velká linguistická erudice a z ní vyplývající bystré kritické postřehy a velký rozhled, což platí i o sémantice Guiraudově, jakož i Šmilauerově *Zásobě slovní* a významu slov (skripta, Praha 1951) a Jílkově *České sémantice* (skripta, Praha 1956). Těmito dvěma pracemi se však nebudeme zabývat, protože se omezujeme na sledování vývoje významosloví obecného a francouzského.

P. Guiraud, *La sémantique* (Paris, Presses universitaires 1955, 118 str.), uvádí do sémantické problematiky a informuje o současném stavu významoslovního

bádání. Autor upozorňuje, že je vedle sémantiky linguistické ještě také sémantika filosofická (nauka o znacích) a obecná. Myšlenkou nauky o znacích se zabýval již John Locke, konkrétněji pak počátkem našeho století F. de Saussure, americký logik Ch. S. Pierce a lady Victoria Welby. Formulována byla však až Ch. W. Morrisem ve *Foundations of the Theory of signs* (The University of Chicago Press 1938) a R. Carnapem, *Introduction to semantics* (Harvard University Press 1946). Obecná sémantika byla založena polským matematikem a logikem A. Korzybskim v díle *Science and Sanity: An introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics*, (Lakeville, Conn., 1933). Zabývá se psychologickými reakcemi, řeči se týká jen okrajově a lze proti ní vznést vážné námitky s hlediska jak jazykovědného, tak obecně filosofického.

Guiraud pak na základě nejnovějších sémantických děl podává bystrý a podnětný, ale ne vždy dobře utříděný přehled významosloví. Pojednává o znacích a symbolech vůbec, zvláště pak o znacích linguistických, o slovech a jejich motivaci, o struktuře linguistického označování, o významu slova a jeho složkách, o procesu významových změn, jejich třídění a příčinách. Významové změny dělí na uvědomělé a původem individuální pojmenování věcí, jež dotud neměly označení buď vůbec nebo ne vyhovující, a na neuvědomělý postupný významový vývoj, který může nastat změnou věcí, našich znalostí o nich či našeho poměru k nim, zatměním etymologické motivace, sociálním rozvrstvením, větným kontextem, kontaminací a lidovou etymologií. Příčiny významových změn rozeznává historické, jazykové, sociální a psychologické. U pojmenování studuje dorozumivací a expresivní stránku slova (eufemismus, tabu) a sleduje, jak se v řeči projevuje potřeba jasnosti a úspornosti.

Zvláštní kapitolu věnuje t. zv. sémantice strukturalistické, k níž podle něho patří:

1. Saussurovo pozorování o systémovosti slovní zásoby;
2. Trierovo studium linguistických polí (*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg 1931), t. j. skupin slov spolu souvisejících a vzájemně se významově ovlivňujících a omezujících;
3. lexikologická teorie G. Matorého (*La méthode en lexicologie. Domaine français*, Paris, Didier 1953), jež pracuje rovněž s pojmovými poli, ale vychází ze studia t. zv. klíčových slov a nesnaží se o zjištění „ducha“ národa nebo určité epochy (což je cílem Trierovým), nýbrž se zajímá především o materiální, ekonomický, technický a politický podklad slovníku a o jeho strukturu;
4. Sperberovo studium myšlenkových sfér (jednotlivců a hlavně zájmových skupin), jež mají značnou sílu přitažlivou i expansivní zároveň (*Einführung in die Bedeutungslehre*, Leipzig 1930, 2. vyd.);
5. Bellin-Milleronova nauka o linguistických křížovatkách (*La réforme de la connaissance*, Arraut et Cie 1942), jež se týká dvojic nebo skupin slov, k nimž se pojí stejné afektivní nebo technické asociace.

Závěrem zkoumá Guiraud místo sémantiky v linguistice, její vztah k lexikologii a k stylistice (o tom jedná podrobněji ve své knize *La stylistique*, Paris, Presses universitaires 1954) i její spojitost s jinými vědami.

Guiraudova práce je psána jasně a srozumitelně, dává dobrý přehled o úkolech a cílech sémantiky, poučuje stručně ale výstižně o významových změnách, jejich příčinách i jejich třídění a pohotově informuje o současném stavu sémantického bádání a jeho nejnovějších tendencích. Je nesrovnatelně méně podrobná, pokud jde o dějiny a vývoj významosloví, než práce Kronasserova, ale je instruktivnější a mnohem lépe informuje o současném stavu a výhledech do budoucna.

Heinz Kronasser napsal *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre* (Heidelberg, C. Winter 1952, 204 str.). V první části podává dějiny významosloví, počínaje prvními projevy o významu slova a jeho sepětí se zvukovou a grafickou realizací i s označovanou věcí. Stručně uvádí názory myslitelů řeckých, římských i nejstarších novodobých. Podrobněji a výstižně popisuje, bystře komentuje a instruktivně srovnává teorie pozdějších badatelů o významosloví ve vlastním slova smyslu. Sleduje pokusy o vytvoření systému významosloví u velkého množství linguistů německých a u význačných linguistů cizích, zvláště francouzských. Pak uvažuje o dalších úkolech významosloví, uvádí desateré třídění významových změn a dospívá k názoru, že zcela uspokojivé schema nelze utvořit, právě tak jako nelze stanovit obecně platné zákony o významových změnách. Lze jenom stanovit určité tendence a zjišťovat okolnosti, které tu nebo onu změnu podmiňují nebo umožňují.

V druhém díle pojednává Kronasser o jednotlivých významových změnách z posic psychologie. Snaží se je postihnout ve vši složitosti a osvětlit s různých hledisk. Jednotlivé případy analyzuje a hodnotí. Užívá při tom srovnání různých indoevropských jazyků (zejména v jejich starých fázích) a dochází k novým, většinou přesvědčivým závěrům, ale pro přemíru detailů nemohou vyniknout hlavní tendence ani vzájemné spojitosti, jež se autor snaží ujasnit četnými odkazy. Vycházejí neustále z poznatků psychologických, ukazuje, že je nemožné vzbudit v posluchači přesně ty představy, které se mu snažíme sdělit, a vykládá, jak z toho vyplývají různé významové změny. Podrobněji studuje srovnání a s tím souvisící užívání metafory a pojmenování nových pojmů, a to i v řeči dětské a odborné. Jevů odporovaných v dětské řeči pak užívá k potvrzení svých teorií o významových změnách v nejstarších fázích indoevropských jazyků. — Vedle konkretismu, k němuž řadí případy individualisace i generalisace, staví sekundární konkretismus, jímž rozumí změnu slova obsahově chudého ve slovo obsahově bohaté.

Instruktivní je Kronasserův výklad o sémantických polích. V detailech psychologicky výstižné, ale logicky ne dosti dobře utříděné jsou jeho výklady o kalcích a sémantických kalcích, o psychofysickém paralelismu, t. j. o přechodech mezi pojmy abstraktními a konkrétními, jakož i o synesthesii, t. j. o významových přechodech slov z jedné smyslové sféry do druhé. Dobře rozbírá též citové zbarvení slov. Problematické však je, co se snaží dovodit o významové hodnotě hlásek (i a e prý označují vzdálené, malé, rychlé nebo jasné, kdežto o a u označují blízké, velké, masivní, těžkopádné nebo temné), ačkoliv se sám kriticky staví proti podobným starším teoriím.

Závěrem tvrdí Kronasser znovu, že v sémantice není možné utvořit žádný ideální systém, v němž by všechny významové změny měly své místo. Jednak prý posud naše poznání není postačující, jednak došlo u mnohých slov k několika významovým změnám, a to nejen postupně, ale i současně, jednak, a to hlavně, k týmž výsledkům lze dojít různými myšlenkovými postupy. Proto prý je třeba se vzdát pokusů o utřídění.

S. Ullmann, *The principles of Semantics* (Glasgow 1951), má pojetí zcela odlišné. Vychází do jisté míry z koncepce Sternovy (viz výše) a současně ze Saussurova plánu semiologie, t. j. nauky o znacích (*Cours de linguistique générale*, str. 33). — Významové změny dělí na změny způsobené faktory mimojazykovými, jež vykládá jazykovým konservatismem, a změny způsobené příčinami jazykovými, jež spočívají buď v přenesení pojmenování nebo v přenesení významu (lingvistická inovace). Zvláště klade případy složitých změn způsobených kom-

plexními asociacemi (na př. dvojí elipsa: *un beaujolais = un verre de vin de Beaujolais*).

V duchu Saussurovy teorie zdůrazňuje bipolaritu tvaru a významu slova (signifiant — signifié) i dvojí směr asociativního procesu přenášení významu, a to na základě stejnorodosti (významová atrakce, lidová etymologie a kontaminace) a významové spojitosti (elipsa a změny způsobené větným kontextem). Stejnorodost rozeznává podstatnou (ve tvaru, funkci nebo situaci), synestetickou (*douce voix*) a afektivní (*amitié chaleureuse*). Přenášení významu je buď přímé (*polir* nabylo v argotu významu „krást“) nebo nepřímé — analogické (podle *polir* nabývají v argotu významu „krást“ i slovesa podobného významu jako *ne toyer fourbir* a pod.). K nepřímému přenášení významu řadí také sémantické kalky. — Významová spojitost může být místní (*bureau*), časová (*v'pres*) nebo příčinná (*fusil*).

Ullmannovi záleží především na stanovení obecně platných zákonů a tendencí významového vývoje a na vytvoření systému, tedy právě na tom, co Kronasser považuje za nemožné. Z toho vyplývá, že se nemůže zamýšlet tolik nad jednotlivostmi a rozbírat je s různých hledisk, nýbrž se musí právě naopak dívat na všechny problémy s určitého odstupu, aby postihl hlavní linie. Proto si klade otázku, jaké je místo sémantiky mezi ostatními linguistickými disciplinami a jaká je její souvislost s jinými vědami, především psychologii. — Ve spojení s otázkou dorozumívání uvažuje o podnětech a reakcích na ně, o znacích a symbolech, o podmíněných reflexech atd.

Ve významosloví popisném klade hlavní váhu na vztah mezi pojmem a jeho vyjádřením, mezi slovem a jeho významem. Ve významosloví historickém, jehož základní tendence není nikterak snadné stanovit, všimá si mimo jiné, jak u vývoje významu působí jednak analogie formy, jednak analogie funkce.

V poslední části své knihy zkoumá, je-li možné stanovit „panchronické“ tendence sémantické, t. j. lze-li v různých jazycích vysledovat obdobný a nezávislý významový vývoj na př. v oblasti synesthesie. — Ullmannovo dílo přináší nové koncepce, je myšlenkově bohaté a podnětné. Doklady jsou čerpány především z angličtiny, franštiny a němčiny. Správnost jeho metod a plánu můžeme lépe posoudit podle jeho dalšího díla konkrétněji zaměřeného.

S. Ullmann v *Précis de sémantique française* (Bern, Francke 1952, 334 str.) aplikoval na franštinu metody, jež formuloval ve své obecné sémantice *Principles of Semantics*. Využívá zejména poznatků linguistiky strukturalistické, rozlišuje jazykový systém (langue) od promluvy (parole), zdůrazňuje, že vedle věci je slovo, jež má svůj tvar (signifiant) a význam (signifié), podtrhuje, že vše v jazyce má svou funkci a vše navzájem souvisí, takže každá změna působí v systému jazyka další změny. Plně souhlasí s de Saussurem, že je třeba rozlišovat linguistiku synchronickou od diachronické, ale správně zdůrazňuje, že v sémantice jedna druhou doplňuje, a proto je v ní kombinování obou metod plodnější než jejich přesné odlišení (str. 41).

Podnětné, i když v jistém směru problematické, je Ullmannovo rozhodnutí postavit významosloví na širokou basi. Všimá si nejen významové stránky slova, ale i funkční hodnoty fonému, a zařazuje do své sémantiky i přehled fonologického systému francouzského. Rovněž poukazuje na významovou hodnotu přípon, intonace a afektivnosti a na sepětí sémantiky se stylistikou. Tím se do jisté míry, ovšem ve značně změněné, dokonalejší formě, vrací k příliš široké koncepci Bréalově.

Ullmann se pak zabývá studiem samostatnosti francouzského slova s hlediska

fonetického, sémantického, morfologického a syntaktického. Velkou pozornost věnuje též motivaci slov, a to zvukové (onomatopoeia, expresivita), tvarové (odvozování) a významové (metafora a jiné změny významu). Pojímá tedy do nauky o významu slov vše, co se jejich významu týká nebo s ním souvisí, byť i jen okrajově. Zabíhá při tom až příliš daleko do oblasti tvoření slov, morfolgie, syntaxe, stylistiky a zvláště fonologie a etymologie.

Instrukční jsou jeho výklady o asocičních polích, o nepřesnosti významu, o abstraktním charakteru francouzských slov, o lexikalizaci francouzštiny, o afektivnosti a o rozmanitém zbarvení řeči podle věku mluvčího, jeho vzdělání, povolání, prostředí, kraje atd.

Výstižně pojednává Ullmann o synonymech, mnohoznačných slovech a homonymech, o příčinách významových změn (včetně vlivu citu) a o jejich klasifikaci. Věnuje pozornost zlepšování a zhoršování významu, eufenismu, tabu, metafoře, metonymii, elipse a tvarové podobnosti.

Posléze pojednává o slovníku, o jeho ochuzování a obohacování, o tvoření pojmů a jejich pojmenování a v souvislosti s tím o sémantických polích. — Závěrem stanoví „sémantické dominanty“ francouzského jazyka: 1. početní převaha slov znakových, 2. sklon k abstraktnosti, 3. bohatství prostředků vyjadřujících afektivnost, 4. jasnost a jemnost významových odstínů u synonym, 5. velká mnohoznačnost, 6. početnost homonym, 7. značná možnost dvojsmyslů a rušivých asociací vlivem velké homonymity a polysémie, 8. malá významová samostatnost slova, 9. fonetická a syntaktická nesamostatnost slova.

Uhrnem lze konstatovat, že Ullmann sice sémantiku konkrétně neobohatil, neobjevil žádné nové tendence, a také se mu nepodařilo vytvořit jednotný a úplný systém francouzského významosloví, shrnuje však novým způsobem starší poznatky, namnoze je lépe, výstižněji nebo přesněji formuluje, dovede se na problémy dívat jinak než jeho předchůdci a ukazuje, co vše by ještě mohlo být předmětem sémantického zkoumání.

Zcela odlišný je Gamillschegův způsob řešení významoslovných problémů.

E. Gamillscheg založil svou *Französische Bedeutungslehre* (Tübingen 1951, 232 str.) na studiu bohatého materiálu, který nasbíral ke svým etymologickým pracím. Vychází z předpokladu, že měřítkem jazykových jevů musí být zákony myšlení a cítění, protože je řeč jejich vyjádřením. Přihlíží však v náležité míře i k mimolinguistickým skutečnostem a k jazykovým příčinám významových změn. Zdůrazňuje, že ve významosloví je třeba kombinovat hledisko synchronické s diachronickým, chceme-li si utvořit obraz úplný a neskreslený.

Nejdříve se zabývá metodicky problémy popisného významosloví: poměr mezi věcí, pojmem a pojmenováním, mezi významem a významovými elementy aktualizovanými mluvčím; vliv mluvnického systému na významovou aktualizaci slov, poměr mezi slovy a pojmy; představy zaměnitelné asociací; slova s několika významy, s významem plným, oslabeným (bez významového jádra) a funkčním; významová dominanty a vedlejší významové komponenty; rozsah slov. Již v této popisné části doplňuje Gamillscheg své výklady užitím dokladů historického vývoje. Ve větší míře se to děje v dalších kapitolách, kde mluví o metafoře, rozšiřování a zužování, zkonkrétnování a zabstraktnování, zlepšování a zhoršování významu. Velké znalosti a pečlivé studium materiálu je patrné v jeho výkladech o vlivu kulturně historických skutečností a o významových změnách v řečech odborných. Poučné jsou též jeho výklady o slovech neutrálního významu (*voces mediae*), o zániku slov a o vlivu významové změny jednoho slova na význam slov příbuzných.

Závěrem dospívá Gamillscheg k přesvědčení, že pojmenování každé představy se může během vývoje jazyka právě tak snadno změnit jako zachovat, protože za určitých okolností může, ale nemusí dojít k změně významu. Významosloví se prý tedy skládá z množství jednotlivých problémů. Tímto názorem si vysvětlíme že se nepokusil vytvořit žádný pevný systém stejně jako Kronasser. To je závadou, která do jisté míry vyplývá, právě tak jako u Kronassera, z příliš psychologisujícího pojetí, založeného na Wundtovi a Winklerovi, jež vede Gamillschega dokonce k názoru, že významosloví není samostatnou linguistickou disciplinou, nýbrž pomocnou vědou jednak pro psychologii a „Volkskunde“, jednak pro historii, zvláště kulturní.

Gamillschegova práce značně předčí Ullmannovu imponujícím bohatstvím a původností dokladového materiálu (asi 3000 slov vulgárně latinských, gallorománských, starofrancouzských i novofrancouzských) i důkladností a precisností jeho zpracování a vyvozováním mnohých přesvědčivých detailních závěrů, ale naproti tomu je nutno dát přednost Ullmannově snaze o vytvoření jednotného významoslovného systému. Jsou-li Ullmannovy výklady někde trochu zjednodušující, jsou o to jasnější a dovolují vytvořit si dobrou představu o významu stránce slova i jejich změnách, jakož i o sepětí významosloví s jinými linguistickými disciplinami.

III.

I když považuji za plně opodstatněnou skepsi Gamillschega, Kronassera a jiných, pokud jde o možnost stanovení sémantických zákonů (naprosto jimi nejsou ani Bréalovy „intelektuální zákony“ ani Ullmannem definované „sémantické dominanty“), nesouhlasím s jejich nedůvěrou v možnost vytvoření vyhovujícího systému ve významosloví. Množství významoslovných prací monografických i četné pokusy o synthesisu dosavadních znalostí a jejich utřídění tvoří podle mého názoru již dosti solidní basi pro pokusy o vytvoření sémantického systému, který by byl úplný alespoň v hlavních rysech a dával dosti jasný a věrný obraz jak o vzájemném poměru slov a jejich vzájemném ovlivňování i významovém omezení nebo zpřesňování, tak i o různých vývojových tendencích a příčinách i podmínkách významových změn. Nemá-li být jejich obraz jednostranně skreslen, nesmí se apriorně vycházet z žádné linguistické teorie, nýbrž z materiálu, a využít podle možnosti všech metod, které již přivedly nebo mohou přivést ke konkrétním a prokazatelně správným výsledkům. Bude tedy záhodno, byť i v omezené míře, užívat poznatků z psychologie a nezavrhat zcela logické třídění, i když ve svém celku bylo překonáno jak čistě logické hledisko Darmesteterova a Nyropova, tak i jednostranně psychologické zaměření Wundtova. Především je důležité si uvědomit, že významosloví je linguistická disciplína, i když je ovšem samozřejmé, že na vývoj významu působí vedle vlivů čistě jazykových ve velmi značné míře nejrůznější faktory mimo-linguistické (dějinné události, hospodářské podmínky, sociální poměry atd.) a zvláště jevy psychologické (proces a způsob myšlení, citové rozpoložení a pod.).

Za správný považuji Ullmannův názor, že je sice třeba rozlišovat významosloví statické od dynamického, ale že žádné z nich není samo o sobě úplné, nýbrž že se navzájem doplňují, takže je nelze od sebe odtrhovat a že v sémantice není chybou nýbrž naopak nutností kombinovat statické zkoumání s dynamickým (Précis, str. 41), o čemž je stejně přesvědčen i Gamillscheg.

Nesouhlasím však s Ullmannovým rozšířením sémantiky o fonologii. Fonémy sice rozlišují slova, ale samy o sobě nelhají žádnou složku významovou, a tedy mezi nimi není významových vztahů ani nemohou podléhat významovým změnám. Také symbolika hlásek má v systému jazyka postavení velmi skrovné a v mnohém směru sporné, neboť jsou značné individuální rozdíly v pocitech vyvolávaných jednotlivými hláskami.

Rovněž nepovažuji za správné, že Bréal zařadil do svého *Essai de sémantique* mnohé problémy morfologické, syntaktické a stylistické a že Stern pojal do svého systému skládání a odvozování slov a dokonce i flexi. Skládání ani odvozování slov nelze totiž řadit ani ke změnám tvaru ani k změnám významu téhož slova, protože při obojím procesu vznikají slova nová vedle slova původního, jehož význam ani tvar se tím nezměnil. Tím spíše nepatří do sémantiky flexe, protože v ní přípony nemají hodnoty významotvorné, nýbrž jen hodnotu funkční — označují jen určité vztahy.

IV.

Podle mého soudu se má významosloví omezit na studium vzájemného významového poměru a sepětí slov (významosloví synchronické) a studium významových změn (významosloví diachronické).

Ve významosloví synchronickém je třeba ujasnit především vztah mezi věcí, její představou a označením, jakož i vztah mezi tvarem a významem slova. Je nutno definovat, co to je význam, rozsah a obsah i jeho složky, t. j. dominantu a vedlejší komponenty včetně afektivních elementů a zbarvení místního, časového nebo společenského. Nutno ukázat, že se význam téhož slova mění podle vztahu k mluvčí osobě, místu nebo k době promluvy, podle názorů mluvčího a podle okolností nebo prostředí, v němž bylo slovo proneseno, podle větného kontextu atd.

Důležité je uvědomit si všechna možná třídění slov podle různých hledisek na př. podle vztahu (slova souřadná, souznačná, opačného významu), podle obsahu (slova s několika významy, s významem plným, oslabeným nebo jen funkčním) nebo podle zbarvení, jež může být místní (dialektismy), časové (archaismy, slova běžná, neologismy, slova módní) nebo vrstevové (slova spisovná, lidová, vulgární, slangová, dětská atd.).

Když jsme si takto ujasnili vzájemný poměr slov, můžeme se věnovat podrobnějšímu studiu jednotlivých kategorií slov, jejich vztahů a vzájemného ovlivňování, jež vede buď k změně tvaru nebo k změně významu nebo obou složek slova, k zániku slova nebo k jeho omezení na určitá slovní spojení nebo určité prostředí (stává se na př. slovem výlučně odborným nebo básnickým). V tomto směru je zvláště poučné studium synonym, homonym, paronym, antonym, dvojtvarů a slov mnohoznačných.

Problém vzájemných vztahů slov spadá do oblasti významosloví synchronického, ale tam, kde tyto vztahy vedou k změnám, dostáváme se již na půdu významosloví diachronického.

Kde jsou hranice, na to se mohou názory lišit a k různosti názorů přispívá i různost terminologie. Významosloví synchronické bývá nazýváno též popisné nebo statické a někdy se pro ně užívá názvu sémasiologie; významosloví diachronické se nazývá též historické nebo dynamické a označuje se též termínem sémantika, kterého se však, stejně jako názvu sémasiologie, užívá i jako souhrnného názvu pro obě části. Kdo rozlišuje významosloví synchronické a diachronické nebo popisné a historické, může do synchronického (popisného) zařazovat i studium významových změn, pokud má v současném jazyce slovo vedle významu novějšího i význam starší (původní) a do diachronického řadit jen ty změny, které byly průběhem vývoje již beze zbytku provedeny. Užíváme-li však názvu významosloví statické a dynamické, vede nás to k zařazování každé významové změny do významosloví dynamického. Tím se dostává velká část faktů a jevů do sféry, kterou je možno přiřadit k té či oné části významosloví. Ale i když se rozhodneme pro jedno nebo druhé pojetí, bude stále ještě značné množství případů které budou patřit oběma částem významosloví. Proto se domnívám, že je nelze od sebe odtrhovat.

Významosloví diachronické zkoumá změny významu slov, jejich podmínky, příčiny i následky. Změna významu může být kvalitativní nebo jen kvantitativní, úmyslná nebo neuvědomělá, může se realizovat postupně a pomalu nebo náhle, může se týkat jazyka obecného nebo jen některého dialektu či odborného jazyka.

Tato mnohotvárnost změn a komplexnost problémů způsobila, že bylo vyzkoušeno velmi mnoho systémů třídění významových změn. Domnívám se, že nejpřirozenější, a proto nejvhodnější je vycházet z příčin a rozdělit významové změny na tři skupiny podle toho, zda byly způsobeny činiteli jazykovými, psychologickými nebo vnějšími.

Pokud jde o příčiny jazykové, jsme zcela na půdě lingvistiky a vycházíme z poznatků významosloví synchronického. Mnohé změny byly totiž způsobeny právě tím, že i slovník tvoří utříděný systém, který má svou zvláštní strukturu. Proto zánik jednoho slova nebo změna jeho významu a stejně i vznik nového slova nebo přejetí slova cizího mívá své důsledky. Projeví se totiž vliv četných asociací, jimiž jsou slova navzájem spojena. Je to patrné zejména na významovém vývoji slov souřadných a souznačných. Silné asociace však vzbuzuje i tvarová podobnost, jež může způsobit tvarovou nebo významovou atrakci. Vliv tvarové podobnosti se často kombinuje se skutečnou nebo domnělou spojitostí významovou, a tak vznikají nová slova kontaminací nebo se mění vnitřní pojetí slova, jeho význam nebo tvar nebo obojí (lidová etymologie). Významné je i působení mluvnických kategorií (na př. vlivu rodu) a větné souvislosti.

Ke změnám způsobeným příčinami psychologickými lze počítat jednak změny vyplývající ze spojitosti věcí a představ a ze způsobu myšlení, jednak změny způsobené citovým vzrušením.

Do první kategorie patří:

1. posun významu způsobený větným kontextem (*le banquet* „lavička“ — *faire le repas sur le banquet* — *faire le banquet* — *le banquet* „hostina“) nebo spojitostí místní (*spatula* „lopatka“ — *épaule* „rameno“), časovou (*succurere* „přiběhnout“ — *secourir* „pomoci“), příčinnou (*presse* „tlak“ — „lis“ — „tisk, noviny“), příbuzenskou (*nepos* „vnuk“ — *neveu* „synovec“) nebo spojitostí mezi osobou a předmětem (*cornette* „praporec“ — „praporečník“), mezi jedincem či jednotlivinou a celkem (*verge* „prut“ — „metla“) a mezi částí a celkem (*grosse gorge* „tlustý krk“ — „holub volatý“). — K posunu významu tedy patří především metonymie a synekdocha. Zvláštními případy jsou symbolické vyjádření (*monter sur le trône* „nastoupit vládu“), zkonkrétnění (*beauté* „krása“ — „kráska“), zabstraktnění (*rejeter* „odhodit“ — „zamítnout“), rozšíření (*ferrer* „okovat železem“ — „okovat“) a zúžení (*femme* „žena“ — „manželka“);

2. vynechání slova, jež se ze souvislosti snadno vyrozumí (elipsa), na př. *le bateau à vapeur* — *le vapeur*, nebo zamlčení části slova (brachysemie), kterou si lze snadno domyslit (*auto*);

3. přenášení významu (metafora):

a) na základě materiálních znaků jako na př. tvaru nebo barvy (*feuille* „list“ — „list papíru“, *cardinal* „kardinál“ [církvní hodnostář v rudém rouchu — pták s rudým peřím]), smyslových vjemů (*une voix douce*) nebo na základě podobnosti skutečností hmotných a smyslových s duševními (*ardeur* „žár“ — „zánícení, nadšení“),

b) na základě srovnání vlastností (*cicéron* „průvodce cizinců“), vztahu a významu (*frère* „bratr“ — „řádivý bratr“), funkce a určení (*chevalet* „koník“ — „stožan na obrazy“) nebo umístění (*pied d'une montagne*).

Do druhé kategorie (změny způsobené afektem) zařadíme:

1. přenášení významu z lásky (lichotky) nebo z hněvu (nadávky a hrubá okřiknutí),

2. oslabování a přehánění,

3. zlepšování a zhoršování významu,

4. tabu, eufemismus a dysfemismus,

5. ironii a sarkasmu.

Významové změny způsobené vnějšími činiteli ukazují souvislost vývoje jazyka s životem národa. Ve vývoji slovníku, tvoření, přejímání i zanikání slov i ve změnách jejich významu se zrcadlí velké dějinné události a zvraty, střídání kultur, revoluce, změny způsobu života, společenských zřízení a institucí, rozvoj hospodářství, řemesel, průmyslu, umění, literatury i věd.

K změně významu dochází často tím, že vlivem jazykového konservatismu zůstává zachováno slovo, ačkoliv věc jím označená se změnila (*pero*). Tomuto jevu říkáme podsouvání. Někdy tím současně nastává zlepšení nebo zhoršení významu, na př. když moc určitých úředníků vzrůstala (*cancellarius* „vrátný“ — úředník soudní, universitní a státní). Ke zhoršení může dojít na př. vlivem nenávisli (*soldatesque* „vojenský“ — „žoldácký“) nebo vlivem pohrdání příslušníky určitých povolání a tříd, jimž se špatně dařilo (*vilain* „venkovský“ — „sprostý“)

Podsouvání však není jediným důsledkem vlivu vnějších faktorů. V článku Od pojmenování ke změně významu (Sborník fil. fak. Brno 1955, A 3, str. 78—94) jsem ukázal, že sem patří také změny významu, k nimž došlo tím, že se určitých slov v jazyce již existujících užilo k pojmenování nových druhů výrobků, plodin potravin atd., ať již se užilo vlastního jména (na př. jména výrobce, vynálezce, propagátora nebo místa, kde byl nový předmět nejdříve vyráběn) nebo jména obecného na základě vnější podobnosti či vnitřní souvislosti.

Konečně sem patří také významové změny souvisící s přechodem slov z jazyků odborných do obecného a naopak. Tento jev je poučnou ilustrací sociálních a ekonomických poměrů, umožňující posoudit početnost nebo význam a vliv příslušníků jednotlivých zaměstnání. Doposud se traduje mylný názor, že při zobecňování odborných slov dochází jen k rozšíření významu a metafoře. Ve svém článku K zobecňování odborných slov ve francouzštině (Sborník fil. fak. Brno 1956 A 4, str. 66—76) jsem uvedl doklady na to, že při přechodu slov z jazyků odborných do celonárodního dochází i k významovému posunu, irradiaci, zkonkrétnění i zabstraktnění, zhoršení, oslabení, metonymii a ironii a že často nastávají změny komplexní, při nichž se na př. rozšíření kombinuje s významovým posunem nebo irradiací, zabstraktněním, zkonkrétněním, oslabením, zhoršením a dokonce i se zúžením, ovšem v jiném směru než ve kterém nastalo rozšíření.

Také zájmové sféry jednotlivých období zanechaly jasné stopy jak ve významových změnách, tak i v dobových úslovích, obrazech a rčeních, v nichž se slova objevují v neobvyklém významu.

K sémantice lze přiřadit ještě záměny slovních druhů, na př. užití substantiva ve funkci adjektiva (*une femme très sport*), adverbia (*des rubans vert olive*) nebo zájmena (*personne*).

Domnívám se, že systém, který jsem zde v hrubých rysech nastínil, i když ještě zdaleka není dokonalý, má své výhody, a to především jasnost a přehlednost. V praxi jsem jej realizoval, ovšem ve zjednodušené formě, ve své Francouzské mluvnici (Praha, SPN, 1957).

К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ СЕМАНТИКИ

Автор настоящей статьи сначала кратко останавливается на возникновении интереса к вопросу о значении слов у греческих философов (известен их спор об отношениях между словом и предметом им обозначаемым) и римских и средневеко-

вых грамматистов (в особенности об изучении ими тропов), дает общее представление об истории исследований о значении слов в новое время, и обзор попыток выдающихся семасологов создать систему семантики (Ch. C. Reising, A. Darmesteter, M. Bréal, K. Nyrop, W. Wundt, A. Carnoy и G. Stern). Затем автор анализирует, критически оценивает и сравнивает новейшие труды по общим вопросам семантики и по вопросам семантики французского языка, авторами которых являются E. Gamillscheg, S. Ullmann, H. Kronasser и P. Guiraud.

Исходя из критической оценки их взглядов, автор приходит к убеждению (в отличие от Gamillschega и Kronassera), что и в семантике можно создать систему, которую можно было бы считать удовлетворительной. Для этого необходимо: 1) рассматривать семантику как лингвистическую дисциплину, 2) исходить из конкретного материала, а не из априорных теорий, 3) использовать все методы, которыми можно осветить взаимоотношения слов и изменения значений, 4) обращать должное внимание на все факторы, имеющие влияние на развитие значения (мыслительные процессы, эмоциональная оценка, исторические и социальные условия и т. п.), 5) установить ее взаимоотношение с другими лингвистическими дисциплинами (фонологией, морфологией, синтаксисом и стилистикой), но не включать их в нее, как это отчасти делают напр. Bréal, Stern и Ullmann.

Необходимо различать семантику статическую и динамическую; нельзя однако совершенно отрывать статический аспект от динамического, так как они пополняют друг друга. К вопросам статической семантики принадлежат, кроме других, в особенности: 1) выяснение отношений между предметом, его представлением и обозначением посредством слова, а также отношение между формой и значением слова, 2) изучение взаимоотношения объема и содержания слова (в него входят: доминанта и второстепенные семантические компоненты, аффективные элементы и окраска местная, привкус эпохи и общественной оценки), 3) классификация слов с разных точек зрения для выяснения их многосторонних взаимоотношений, и тем самым для выяснения возможности существования разнообразнейших ассоциативных связей между ними, 4) изучение многозначности, омонимии, паронимии, автонимии и синонимии и их влияния на отмирание слов, на изменение формы, или значения, или же обоих этих сторон слова. Эти вопросы относятся одновременно и к области семантики динамической, изучающей изменения значения слов, их причины и следствия. Необходимо отличать изменения качественные от количественных, сознательные от бессознательных, внезапные от постепенных, всеобщие от индивидуальных или ограниченных определенным коллективом или средой.

Изменения значений слов лучше всего можно классифицировать по их причинам. Они могут быть языковыми, психологическими или внешними. К языковым причинам принадлежат влияющие структуры лексической системы, влияющие ассоциативных связей между словами, обозначающими видовые понятия, подчиненные одному родовому понятию, влияние ассоциативных связей между синонимами, словами похожими по форме, влияние грамматических категорий, наконец влияние контекстуальных связей в предложении. Психологические изменения даны или естественными связями предметов и представлений, самым мыслительным процессом (1. разные виды семантических модификаций, включая метонимию, синекдоху, образное выражение. конкретизацию, абстракцию, расширение и сужение значения, 2. эллипсис и брахисемию, 3. метафора), или экспрессией (гиперболичность выражения или ее противоположность, улучшение и ухудшение значения, ласкательные выражения и ругательства, табу, эвфемизмы, дисфемизмы, ирония). Изменения значений, происшедшие под влиянием внешних факторов, указывают на связь развития языка с жизнью народа. В словарном составе языка, в образовании новых слов, в заимствовании и отмирании слов, в изменениях их значений отражаются крупные исторические события, переломные моменты в истории народа, смена культур, революции, изменения в быте народа, изменения общественных формаций с их учреждениями, развитие экономики, ремесла, промышленности, искусства, литературы и науки. При этом особенно проявляются языковой консерватизм, необходимость называть новые изделия, культурные растения, учреждения, звания и т. п. и интересы различных общественных групп и различных периодов истории.

Предлагаемую систему автор применил в своей грамматике французского языка. (Francouzská mluvnice, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1957).

À PROPOS DU SYSTÈME EN SÉMANTIQUE

Après avoir mentionné les premières traces de l'intérêt pour le sens des mots chez les philosophes grecs (intérêt qui date déjà du Ve siècle av. J. — C.) et chez les grammairiens romains et médiévaux (qui se sont attachés surtout à l'étude des tropes), l'auteur de cet article retrace l'histoire des recherches modernes concernant le sens des mots et donne un court aperçu des essais que les plus grands sémanticiens (Ch. C. Reisig, A. Darmesteter, M. Bréal, K. Nyrop, W. Wundt, A. Carnoy, G. Stern) ont faits pour établir un système sémantique. Puis il analyse, commente et compare l'une à l'autre les plus récentes sémantiques générales (Ullmann, Kronasser, Guiraud) et françaises (Gamillscheg, Ullmann).

En partant de sa critique de leurs vues et idées, l'auteur de cet article aboutit à la conviction qu'il est parfaitement possible de former un système sémantique relativement complet et convenable (ce que nient Gamillscheg et Kronasser), mais qu'il faut, évidemment, remplir pour cela certaines conditions: 1° aborder la sémantique comme une discipline linguistique (Gamillscheg la proclame une science auxiliaire de l'histoire, surtout culturelle, de la psychologie et de la „Volkskunde“), 2° baser son étude sur l'analyse du matériel concret et non sur une théorie formée a priori, 3° se servir de toutes les méthodes propres à éclaircir les changements de sens ainsi que les relations, souvent complexes, entre les mots, 4° n'oublier aucun des facteurs qui influencent l'évolution de la signification (facteurs purement linguistiques, mode de penser, affectivité, conditions historiques et sociales etc.), 5° préciser la connexion de la sémantique avec d'autres disciplines linguistiques (phonologie, morphologie, syntaxe, stylistique), mais ne pas les englober dans la sémantique comme le font (partiellement tout au moins) Bréal, Stern et Ullmann.

On doit distinguer les sémantiques descriptive et historique, mais il ne convient pas de les détacher l'une de l'autre, car elles se complètent mutuellement.

En étudiant la sémantique descriptive, il faut surtout: 1° éclaircir le rapport entre la chose, son concept et sa réalisation phonique ou graphique, ainsi que le rapport entre la forme et le sens du mot, 2° étudier l'extension et la compréhension des mots (dominante intellectuelle et autres éléments cognitifs, valeurs expressive, affective, désidérative, esthétique ou morale, couleurs locale, temporelle ou sociale), 3° répartir les mots selon divers aspects pour mettre en lumière leurs interdépendances multiples et parfois complexes, ce qui permettra de mieux comprendre différentes associations, 4° étudier la polysémie, l'homonymie, la paronymie, l'antonymie et la synonymie et suivre le processus d'après lequel ces phénomènes causent la mort des mots ou bien des changements dans leurs acceptions ou leurs formes.

C'est ainsi que l'on passe de la sémantique descriptive à la sémantique historique sacrifiée à l'étude des changements de sens, de leurs causes et de leurs conséquences. On peut distinguer des changements qualitatifs et quantitatifs, conscients et inconscients, soudains et graduels, généraux et individuels ou réalisés seulement dans un certain collectif ou un certain milieu. Cependant il vaut mieux les répartir d'après leurs causes. Celles-ci peuvent être linguistiques, psychologiques ou externes. À propos des causes purement linguistiques, il faut étudier surtout l'influence de la structure du lexique, l'influence des champs sémantiques et des associations entre les mots coordonnés, synonymes, homonymes, antonymes et les mots semblables par leur forme, l'interaction de la forme et du sens des mots, l'influence des catégories grammaticales et du contexte.

Les changements psychologiques montrent l'interdépendance de la pensée et de la parole. Ils résultent, d'une part, de l'émotion (affaiblissement, hyperbole, amélioration, dégradation, fleurette, injure, tabou, euphémisme, dysphémisme, ironie), d'autre part, de la connexité des choses et des concepts et de la manière de penser (1° différentes sortes de glissements de sens, y compris irradiation, métonymie, synecdoque, symbole, abstraction, épaissement, extension et restriction, 2° ellipse et brachysémie, 3° métaphore).

Les changements provoqués par des facteurs externes montrent l'influence de la vie du peuple sur l'évolution de la langue. Le lexique, la disparition et la formation des mots, les changements de leurs acceptions, les emprunts etc. reflètent les grands événements historiques, l'avènement d'ères nouvelles (christianisme, féodalisme, capitalisme, communisme), les guerres et les révolutions, les rapports entre les peuples voisins, les changements survenus dans la manière de vivre et les institutions économiques, politiques et sociales, le développement de l'agriculture, des métiers, de l'industrie, de la littérature, des beaux-arts et des sciences etc. Ces changements sont parfois causés par l'esprit conservateur de la langue (les cas de la substitution), par la nécessité de désigner des institutions, des dignités, des produits et des objets nouveaux et enfin par les sphères linguistiques (notionnelles) et les sphères de pensée soit des différents collectifs, soit des diverses époques.

L'auteur de cet article a essayé d'appliquer ce système proposé dans sa grammaire française (Francouzská mluvnice, Praha, SPN, 1957).